

ATLIQTIN SUBYEKTIV BAHА BERIWSHI FORMALARINIŃ KÓRKEM SHIGARMA TILINDE STILLIK QOLLANILWI

Sipatdinova Qumar

Berdaq atındağı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti
Qaraqalpaq filologiyası hám jurnalistika fakulteti 3-kurs studentı

Annotaciya: Bul maqalada atlıqtıń subyektiv baha beriwshi qosımtalarınıń kórkem shıǵarma tilinde stillik jaqtan qanday ózgeshelirek qollanılıwı hámde olardıń jazıwshı ushın áhmiyeti tuwralı ayıldı.

Gilt sózler: Subyektiv baha, stillik boyaw, unamlı hámde unamsız obraz.

СТИЛИСТИЧЕСКОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СУБЪЕКТИВНО- ОЦЕНОЧНЫХ ФОРМ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ЯЗЫКЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Аннотация: В данной статье рассматриваются стилистические особенности использования субъективно-оценочных суффиксов существительных в языке художественного произведения, а также их значение для писателя.

Ключевые слова: субъективная оценка, стилистическая окраска, положительный и отрицательный образ.

STYLISTIC USE OF SUBJECTIVE EVALUATIVE FORMS OF NOUNS IN THE LANGUAGE OF LITERARY WORKS

Abstract: This article discusses the stylistic features of the use of subjective evaluative suffixes of nouns in the language of literary works and their significance for the writer.

Keywords: Subjective evaluation, stylistic coloring, positive and negative image.

Ayırım atlıqlarda sóylewshiniń predmetke bergen bahası qatnası kórsetiledi, bunday atlıqlar ayırıqsha stilistikalıq boyawlarǵa iye boladı. Subyektivlik baha mánisi hár qıylı usıllar (intonaciya, hár qıylı epitetler, sóz dizbekleri) arqalı bildiriledi. Subyektiv baha mánisine iye bolǵan atlıqlar kórkemádebiyatta, ásirese sóylew tilinde kóbirek qollanıladı. Ayırım atlıqlarda sóylewshiniń predmetke bergen bahası qatnası kórsetiledi, bunday atlıqlar ayırıqsha stilistikalıq boyawlarǵa iye boladı. Subyektivlik baha mánisi hár qıylı usıllar (intonaciya, hár qıylı epitetler, sóz dizbekleri) arqalı bildiriledi. Subyektiv baxa mánisine iye bolǵan atlıqlar kórkemádebiyatta, ásirese sóylew tilinde kóbirek qollanıladı.[1]

Kishireytiw mánisin bildiriwshi affiksler. Olardıń qatarına qaraqalpaq tilinde tómenдеgi affiksler kiredi. **a) sha/she affiksi.** Mısalı: 1) Qatarda yarashqan yuk penen narsha, Taqatıń bolmaydı wáspin aytqansha.[2] Bul misal Sháryar dástanınan alınǵan bolıp qoydıń balası mánisinde jumсалadı. Bunda úlken nar emes onıń balası yaǵnıy er jetpegen túye túsiniledi. Biraq bunda da astarlı máni bar. Toman wázir sarayǵa xan aytqan qızlardı alıp keledi hám ol qızlardıń ele jas ekenligin erjetpegenligin, sulıwlıǵın astarlı mánide aytıw ushın olardı narshaǵa yaǵnıy erjetpegen túyenıń balasına teńegen. Bul qosımtanıń ózi-aq dástan tilinde hár tárepleme stillik jaqtan durıs qollanıp tur. 2) Boldı endi. Men aytqan isti qıl. Shóp bolıp keteseń ǵo bundayda. Sársenbay ata úndemedi. Másisiniń qonıshınan bir som shıǵarıp, tabaqshasına tasladı da, ornınan

turdi.[3] Bunda tabaqsha sózinde qollanilgan. Taqbaq sózine sha qosimtası qosılıp tabaqtanda ele kishkene ıdıs mánisinde kelgen. Bul mısál Ólmas Umarbekovtıń Qıyamet Qarız degen gúrrińiniń qaraqalpaqsha awdarmasınan alınğan bolıp, awdarmashı meniń pikirimshe sha qosimtasın natuwrı qollanğan sebebi onıń ózbek tilindegi tekstin oqıǵanıımızda lagancha dep berilgen. Durıs lagan sóziniń qaraqalpaqsha awdarması tabaq biraq tuwrıdan tuwrı alıp taqbaqsha dep ayta almaymız, sebebi bizlerde tostaǵan, yamasa kishkene tabaǵına depte qollanıwǵa bolar edi dep oylayman. Bunda ózbek tilindegi variantında lagansha formasında qollanılıp, shayxanadaǵı palaw salatın tabaqlardıń sırtqı kórinisin súwretlemekshi boladı. 3) Diywalda qılıshlar, qamshı, qus awlaytuǵın kózgenek torlar, sholpı, mıltıq, oq-dári salatuǵın naǵıshlı múyiz shaqsha, altın shaptırılğan atlardıń júwenleri hám gúmis toǵalı tusawları qıstırıwlı tur.[3] Bul mısál N.V. Gogoldıń Taras Bulba degen shıǵarmasınan alınğan bolıp bunda shaqsha degen sózdiń ózi kishkene degendi bildirip mayda shúyde salatuǵın ıdıs mánisinde qollanıladı. Meniń pikirimshe bunıń túbiri shaq oǵan sha qosılıp shaqsha bolıp ketkende bolıwı múmkin. Mısalı ushın tilimizde nasıbay shaqsha degendey sózlerde qollanıladı. Bul shıǵarmalarda da oq dári salatın kishkene ıdıs mánisinde qollanılan. 4) Qorqınıshlı qáwip hám dini bóten jırtqısh dushpanǵa degen jekkóriwshilikti tutas bir kúsh etip biriktirgen aybatlı awıllar, áskeriy birikpeler, qorǵanshalar payda boladı. Bunda qorǵansha degen sóz bunda úlken qorǵan emes, onnan kishi bolǵan awıllardı biriktirgen qorǵansha kishi mániste qollanılan. Sha/she affiksi ózbek tilinde ónimli qollanılatın qosımtalardıń biri. Qaraqalpaq tilinde bunday qosımtalardıń qollanıw órısı az, biraq ózbek tilinde bunday qosımtalar personajlarǵa unamlı hámde unamsız mániste de qollanıp keledi, bul tárepleri menen qaraqalpaq tilinen parıqlanadı. Mısalı ushın; Ayol gapirishi, kórinishi qaddi-qomati oǵlıni eslatib yuborgan bu yigitchaga uzoq telmirib qoldi. Bul gápte cha qosimtası unamlı mánide qollanıp jigittiń jaqsı paziyletli ekeninen derek beredi. 2) Sózingizning ustidan chiqa olmadingizku, yigitcha. Bul gápte bolsa, cha affiksi unamsız mániste kelip, jigitke kesetip, ájiwalap sóylew mánisinde qollanıp kelgenin kórsek boladı. Bulardı kópshilik adamlar ráwish jasawshı qosımtalar menen almasırıp qoyıw halatı ushıraydı. Sebebi sha/she qosimtası atlıq sózlerge de jalǵanıp ráwish jasap keledi. Ol erkekshe wáde berdi. Bunda erkek sózine she qosimtası qosılıp, ráwish jasap kelgen. Biz bulardı kontekst arqalı bir-birinen ayırıp alamız.[4]

b)Shıq/shik qosimtası; Jorǵa birinshi tóbeshikke kelgende, tınımsız quwıp kiyatırǵan kim ekenligin kóriw ushın izine burılıp qaradı.[3] (E.S.T) Bul mısál Ernest Seton-Tomponniń Jabayı jorǵa shıǵarmasınan alındı. Bunda atlardı izinen quwıp baratırǵan Charlıǵe baylanıshlı mısál bunda Charli egerde aldında úlken tawlar bolǵanda oǵan minip qaray almas edi, sonıń ushında jazıwshı atlardı alıstan Charlıǵe qaratıw ushın, ol ánsat miniwi ushın tóbeshik sózinen paydalanǵan. C)Shaq/shek affiksi; Hár jaǵında ekewden tórt tulımshaq. Qulaǵında Shımbaydıń ataqlı zergeri Omar soqqan segiz qanteńgelik sırǵa.[5] (G.E) Bunda tulımshaq sózi qollanılan. Bul qızlardıń eki qaptalınan shıǵarıp qoyatuǵın kishkene shashı. Sonı jazıwshı qızdıń tulımın xmaydalap órip yamasa túsirip qoyǵanlıǵın tulımshaq sózi arqalı bergén. Sebbei onı tulım dep bersede bolatuǵın edi. Tilegi qabıl dana. Bektemir, jańalıq- men kelinshek aldım.[6] (T.Q) Bunda kelinshektiń jańa túskenligin bildiriw ushın kelin sózine shek qosimtasın qosıp kelinshek sózinen paydalanǵan. Bunnan juwmaq shıǵarıw múmkin atlıqtıń affiks jasawshı qosımtaları jańa, taza degen mánilerdide bildiredi eken.

2) Húrmetlew, sıpayılıq mánisin bildiriwshı hámde ónimsiz y qosımtaları; Y qosimtası; Embergenov abaylı bol dese de, Aqshagúl apayǵa ırasın ayttım. [6] (T.Q) Bul shıǵarma Uyqısız tünler povestinen úzindi bolıp, Gúlzar tilinen alınğan. Bunda bir tárepinen Gúlzardıń úlken adamlarǵa sıylasıǵı jóninde bolsa, ekinshi tárepten ol ele Aqshagúl apanı durıslı tanımaydı. Tilimizde biytanı adamlardı apay, aǵay, jeńgey dep qollanıw halatı ushıraydı. Bunday qosımtalar

shıǵarmada personajdıń minesin, sıylasıǵın kórsetiw ushın paydalanıladı. Bunnan basqada Jeń túrip súmelek qaynatıp jeńgey, Jıltar júrekti kóklem nurları. Bul qosıq Baxıtlı Sarıbaevtıń Nawrız ilhamları degen qosıǵınan alınǵan bolıp jeńgelerine degen húrmet, sıylasıqtı elede arttırıwǵa kómek berip tur. Bul bir jaǵınan húrmet sıylasıq bolsa, ekinshi tárepinen bolsa, xalqımızdıń milliy dástúrinen de derek beredi. Jan affiksi. Bul affiks adamlarǵa qarata qollanıladı. Anamdı áwele allaǵa, qala berse saǵan isenip tapsırdım. Qayırqom bolagór, aǵajan. [6] (T.Q) Bul mısál Qaraqalpaq qızı romanınan alınǵan bolıp, Jumagúl awılda ketip baratırǵanda anasın Tórebayǵa tapsırıp baratırǵan waqıtında ayılǵan gáp. Bunda jazıwshı Jumagúlđıń aqıllı, sıylasıqlı ekenin kórsetiw ushın, hámde olay etip sıylamay Tórebay aǵaǵa jaqsı gáp aytpay solay taslap kete bergende onıń anası qarawsız qalar edi. Bul qosımta joqarıdaǵıday stillik mánini beriw ushın qollanıp tur. Onnan basqada awızeki sóylewde de, kórkem shıǵarma tilinde de sıylasıqtı, kishi jastaǵıların, úlkenlerge degen húrmetin sıylasıǵın, sonıń menen birge xalqımızdıń milliy, salt-dástúrinde bildiredi. 2) Haw apajan-aw, bunday sumıraylardan meniń óshimdi alıp bermeysez be? Bul mısál G.Esemuratovanıń shıǵarmalarınan alınǵan bolıp, bunda qızdı óziniń súymegenine bermekshi bolǵanda qız apasına jalınıp, bundaylarǵa bermeymen dep edińizǵo dep, apasına ayanıshlı múnásibet bildiredi. Demek jan affiksi tek ǵana húrmetlew mánisinde emes, al basqalarǵa degen pikirin hámde tilegin bildirwde elede ótkirlew, emocional etiw ushın bunday qosımtalar qosıladı eken.

Laq/lek affiksi; Bunday affiksler adamnıń, haywanlardıń balalarına baylanıslı qollanıladı. Ómirinde ol jalǵız qızlaqlı boldı. Onıń atın Aqbiyday dep qoydı.[6] (T.Q) Bul mısál Maman biy ápsanısınan alınǵan bolıp, baydıń qızın qızalaq dep, elede sıpaylastırıp, kishireytip súwretlep beriw ushın hámde oǵan unamlı máni júklew ushın qızalaq túrinde qollanıǵan. Bolmasa jazıwshı onı qızlı boldı, dep bersede bolar edi, oqıwshıǵa onı tanıstırıp atırǵannan baslap-aq unamlı etip beriw ushın stillik jaqtan durıs qollanıǵan. Bunnan basqada Sennen tuwǵan taylaq bolsa, Bulda bergen sıylıq bolsa, Tóliń menen bayraq bolsa, Ónip-óser túye ekenseń.[7] (K.I) Bul Kúnxoja Ibrayım ulınıń Túye ekenseń qosıǵınan alınǵan bolıp, bunda tay sózine laq affiksi qosılıp, onıń kishkene ekenligin astarlı mániste aytpaqshı boladı. Qosıq qatarlarında jánede taylaq sózi uyqastıda táminlep, basqa qatarlar menen úylesip kelgen. Bunday qosımtalar haywanlardıń balalarınıń atlarına qosılıp, astarlı mánide kórkemlew xızmetin atqaradı eken.

Gene/kene affiksi. Bunday affikslerde kórkem shıǵarma tilinde belgili bir tásirsheńlikti, emocianı atqarıw ushın xızmet etedi. Mısalı Ibrayım Yusupovtıń Tórtliklerinde Tisgenem saǵar razıman, Awzımnın qorǵanısań.[9] Bunda tisgenem sózinde shayır óziniń tisine súysinip, erkeletip, tisin jaqsı kórip hám de bar dıqqatın soǵan qaratıp, qaratpa aǵza mánisinde qollanǵan. Bul qosımta tilimizde onsha kóp ushıraspasa da azlı-kem sózlerde qollanıladı. Qosımta neshe mın ásirlerden beri bar dep pikir júrgizsek te boladı. Sebebi Qaraqalpaq dástanlarınıń biri bolǵan, Alpamıs dástanında da Shashgenemdi arman menen tarayman,- degen Barshınnıń sózlerinde de ushıratamız. Demek bul qosımta insannıń qanday da bir aǵzasına, yamasa jaqınına degen súyispenhiligin bildiredi. Bul ózbek tilinde ginam dep ónimli qollanıladı. Mısalı ushın: jonginam, opaginam, onaginam hám t.b Bul affiks qońsı ózbek tilinde de húrmet sıylasıq mánisinde qollanıladı eken. Mısqıllaw, ájiwalw mánisin bildiriwshı sımaq qosımtası. Bul qosımta kópshilik jaǵdayda awızeki hám kórkem shıǵarmalarda kóp qollanıladı. Mısalı ushın; Olda basqalarǵa usaǵan molla sımaq birew edi. Bunda jaqında awılǵa molla bolıp kelgen adamdı, onnan aldınǵılarǵa uqsasǵan tek tilinde molla al, isinde ámelinde bolsa mollanıń talaplarına juwap bermeytuǵın insandı xalıq molla sımaq dep aytadı, bunda dóretiwshı adamnıń minezin ashıp beriw ushın hámde ájiwalaw ushın sımaq qosımtasınan qollanǵan. Bunday qosımta qazaq, ózbek tillerinde de júdá keń qollanıp, mánisi bizlerdikindey ájiwalaw, mısqıllaw mánisinde keledi. Mısalı ushın: Berik Tursınbekovtıń Kúlpash kino filiminde,--

Háy, Oringúl apanıń úyindegi qanday qız? Esitpediń be? Novıy kelingoy Oybay, kelinsımaq usıma, Ne bále. Basqa qız qapılıp qaldı ma? Bunda tazadan kelin bolıp kelgen kelinniń ersi hárekerlerin kórip, qońsı hayallardıń jańaǵı taza kelinshekti jaqtırmay, ájiwalap atırǵan halatın beriw ushın paydalanǵan. Adamlarǵa húrmet, sıylasıq mánisi sóylew tilinde adam atlarınıń tuwısqanlıq terminleriniń dizbeklesiwı arqalıda bildiriledi. Jáne de shıǵarmalar tilinde qanday da bir ataq hámde hámellerge qosılıp ta, adam atlarına dizbeklesipte kele beredi. Mısalı ushın; Biy aǵa, tanımasañız kerek. Bul Sultan baydıń idiralı ulı Aydos,- dedi Bektemir.(T.Q) Bul T.Qayıpbergenovtıń Maman biy ápsaninan alınıp, bunda Bektemirdiń Maman biyge degen húrmet sıylasıǵı hámde xalqımızda úlken, sawatlı adamlarǵa degen húrmetinen, milliy dástúrinen derek beredi. Xalqımız áwelden-aq bir-birine sıylasıqlı hámde úlkeni úlken dep, húrmet kórsetip, kishilerge izzetin ayamaǵan. Sonıń ushında da xalqımızdıń arasında aǵalı iniler ortasında onsha kelispewshilikler ushıramaǵan. Bunday etip, qollanıw kópshilik túrkiy tillerinde ushırasadı. Mısalı ushın; Zarnigor opa, bugün ham ishıdan chiqib, uyıǵa yól oldi. Bunda Zarnigor opa sózi, Katalok jeńge, maǵan banka jabatúǵınıńızdı berip turıń, m eniki islemey qalıptı. Bunda personajdıń atına qosıp onı húrmetlew júzesinde oǵan jeńge, opa sózleri qosılıp kelgen. Qosımsha retinde (Qazaq tilinde jeńge sózi, abısın mánisinde de qollana beredi, yaǵnıy bir awılǵa jasap atırǵan kelinlerdiń arasında) Juwmaqlap aytqanda atlıqtıń forma jasawshı qosımtaları kórkem shıǵarma tilinde bolsın awızeki sóylewde bolsın bir nárseni sıpayı etip qollanıwǵa, yamasa kishireytip elede unamalı etip kórsetiwge stillik jaqtan qollanıladı. Bunday qosımtalar tek ǵana qaraqalpaq tilinde emes, al basqada túrkiy tillerinde kórkem shıǵarma tilinde bolsın awızeki sóylewde bolsın, shıǵarmanıń emociyal tásirsheńligin sonıń menen birge, personajdıń ruwxıy halatın, minezin, sıylasıǵın ashıp beriwde keń qtuwollanıladı. Bularǵa qollana biliwde dóretilwshiniń sheberligine baylanıslı bolıp keledi. Sebebi biz bulardıń óziniń stillik hámde morfologiyalıq jaqtan tuwrı paydalana biliwimiz kerek.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Bekbergenov. Aqaraqalpaq tiliniń stilistikası- Nókis, Qaraqalpaqstan, 1990.
2. Qaraqalpaq folklorı XIII TOM Sharyar- Nókis Qaraqalpaqstan baspası, 1984.
3. R. Niyetova, I. Mámбетov, G. Jaqsımova 7-klass ádebiyat sabaqlıq, Tashkent, 2022.
4. Begmatov E. Hozirgi ózbek adabiy tilining leksik qatlamları- Toshkent, Fan, 1985.
5. Esemuratova G. Shıǵarmaları I tomıǵı- Nókis, Qaraqalpaqstan baspası,
6. Qayıpbergenov T. Maman biy ápsanası- Nókis, Qaraqalpaqstan, 1979.
7. Kúnxoja Ibrayım ulı El menen- Nókis, Qaraqalpaqstan, 1984.
8. Elova Dilrabo. Subyektiv baho shakllarining uslubiy qo'llanilishini korpusda aks ettirish imkoniyatlari .
9. Yusupov I. Tańlamalı shıǵarmaları III TOM- Nókis, Bilim, 2018. 8. Qaraqalpaq folklorı XIII TOM Sharyar- Nókis Qaraqalpaqstan baspası, 1984